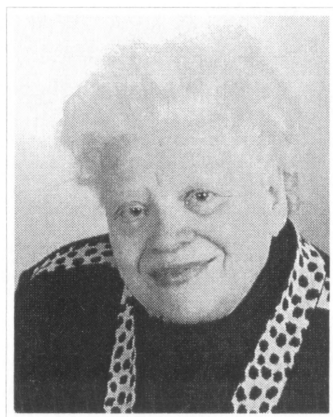

IN MEMORIAM

Odeszła Prof. dr hab. Stanisława Sławomira Lewandowska (1924–2009)

W środę 11 marca 2009 r., na warszawskim cmentarzu na Bródnie, pożegnaliśmy śp. Profesor Stanisławę Lewandowską — znakomitą badaczkę okresu II wojny światowej, emerytowaną profesora Instytutu Historii PAN w Warszawie, cenioną wieloletnią redaktor pism historycznych, w tym „Dziejów Najnowszych”. W tym dniu dokonania naukowe Pani Profesor przypomnieli były dyrektor Instytutu Historii PAN prof. Stanisław Bylina oraz prof. Eugeniusz Duraczyński. Obok podkreślenia zasług naukowych zwrócili oni uwagę na wyjątkowe cechy osobowości S. Lewandowskiej, zwłaszcza koleżeństwo, życzliwość i bezinteresowną gotowość do pomocy, co sprawiało, że zawsze była szczególnie lubiana i otoczona gronem przyjaciół.

Stanisława Sławomira Lewandowska, z domu Grzybowska, urodziła się w Wilnie 9 czerwca 1924 r. w rodzinie wojskowej. W okresie okupacji rodzina, zmuszona do opuszczenia Kresów, znalazła się w Warszawie. Tu S. Lewandowska w 1943 r., w warunkach konspiracyjnych, ukończyła tajne Liceum im. Klementyny z Tańskich Hoffmanowej. W tym też czasie wstąpiła do Armii Krajowej (pod pseudonimem „Sława”), a w 1944 r. wzięła udział w Powstaniu Warszawskim. Po okresie niewoli powróciła do kraju i w 1946 r. rozpoczęła studia historyczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Uczestniczyła w seminarium prof. Mariana Małowista. Pod jego kierunkiem w 1950 r. obroniła pracę magisterską na temat

walk klasowych w miastach hanzeatyckich, porównując je z miastami włoskimi, co przyniosło jej stopień magistra filozofii w zakresie historii (głębokie zainteresowania Italią i znajomość języka włoskiego stanowiły fragment jej dziedzictwa przejętego po włoskich przodkach ze strony matki). Jeszcze w trakcie studiów, w 1948 r., podjęła pracę zawodową w Ministerstwie Oświaty, gdzie pracowała w Departamencie Szkół Wyższych i Nauki, a po przekształceniu resortu — w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego (pod koniec jako starszy radca). W 1954 r. przeszła do pracy w Państwowym Wydawnictwie Naukowym, do redakcji „Kwartalnika Historycznego”, gdzie pracowała do 1968 r., początkowo jako redaktor działu, a następnie sekretarz redakcji. Już w tym okresie związała się bliską współpracą z Zakładem Historii Polski w II Wojnie Światowej Instytutu Historii PAN. Między innymi uczestniczyła od 1955 r. jako redaktor odpowiedzialny w redagowaniu wydawnictw seryjnych IH PAN „Najnowsze Dzieje Polski”, „Materiały i Studia z okresu 1914–1939” oraz „Polska Ludowa. Studia i Materiały”. Po ich przekształceniu w „Dzieje Najnowsze” była redaktorem prowadzącym nowy kwartalnik.

W 1968 r. Stanisława Lewandowska została zatrudniona w Zakładzie Historii Polski w II Wojnie Światowej Instytutu Historii PAN, początkowo jako starszy asystent. Trzy lata później obroniła napisaną pod kierunkiem prof. Czesława Madajczyka rozprawę doktorską „Okupacja i ruch oporu na Podlasiu w latach II wojny światowej” (wyd. *Ruch oporu na Podlasiu: 1939–1944*, Warszawa 1976; wyd. 2: Warszawa 1982). W 1979 r. otrzymała stopień naukowy doktora habilitowanego nauk historycznych w zakresie historii najnowszej na podstawie rozprawy „Polska prasa konspiracyjna 1939–1945”. Wraz z kolejnymi osiągnięciami naukowymi awansowała w hierarchii Instytutu Historii PAN — na docenta (1981–1987), profesora nadzwyczajnego (1987–1993), wreszcie profesora zwyczajnego (1993–1994). Z końcem 1994 r. — po 45 latach pracy — przeszła na emeryturę.

W pracy naukowej, w której zawsze kierowała się niezwykłą pracowitością i sumiennością, Prof. Stanisława Lewandowska wykorzystywała nowoczesny warsztat naukowy, z częstym stosowaniem metody komparatystycznej. Tematyka Jej prac dotyczyła głównie, tak bliskiej Jej doświadczeniom życiowym, tematyki konspiracji w okresie okupacji lat 1939–1945. Podjęła ważne tematy z zakresu badań regionalnych. W pracach na temat konspiracji podlaskiej istotne miejsce zajęło scharakteryzowanie specyfiki regionu z punktu widzenia okupanta i postawy społeczeństwa, a także życia codziennego i aktywności niepodległościowej (we wspomnianej wyżej pracy *Ruch oporu na Podlasiu: 1939–1945* oraz w książce *Nadbużańskiego Podlasia okupacyjny dzień powszedni: 1939–1944*, Warszawa 2003). Tematyka regionalna, w tym analiza pracy konspiracyjnej i życia codziennego, znalazła też wyraz w książce *Okupacyjnego Mazowsza dni powszednie: 1939–1945* (Warszawa 1993).

Drugim ważnym wycinkiem dorobku S. Lewandowskiej są prace nad różnymi zakresami działalności konspiracyjnej. Ważne poznawczo były badania nad zagadnieniami legalizacji. Wpływała na to sama tematyka, gdyż działania legalizacyjne, kluczowe w warunkach polskiej konspiracji, były szczególnie mało udokumentowane (zwieńczeniem tych badań była książka pt. *Kryptonim „legalizacja”: 1939–1945*, Warszawa 1984). Doniosłe znaczenie miały też publikacje dotyczące prasy w warunkach okupacji. W pracach tych S. Lewandowska wnikliwie, z zastosowaniem aparatu badawczego prasoznawstwa, zweryfikowała wiele wcześniejszych ustaleń. Podjęła też próbę ukazania całego, złożonego cyklu pracy nad wydawaniem podziemnej prasy — od redakcji, poprzez druk, aż po kolportaż (*Polska konspiracyjna prasa informacyjno-polityczna 1939–1945*, Warszawa 1982; *Prasa okupowanej Warszawy 1939–1945*, Warszawa 1992). Szerokie zainteresowania prasoznawcze Pani Profesor znalazły też wyraz w monografii *Prasa polskiej emigracji wojennej 1939–1945* (Warszawa 1993).

Już w okresie emerytury Stanisława Lewandowska rozwinęła swoje zainteresowania historią ukochanego miasta rodzinnego — Wilna. W 1997 r. opublikowała pierwszą większą pracę, stanowiącą zapis okupacyjnych dziejów miasta: *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*. W 2004 r. wyszła drukiem książka *Losy wilnian: Zapis rzeczywistości okupacyjnej. Ludzie, fakty, wydarzenia 1939–1945*, wreszcie w roku 2007 światło dzienne ujrzała monografia *Wilno 1944–1945: oczekiwania i nastroje*. W pracach tych podmiotem zainteresowania Autorki była — dobrze Jej znana z autopsji — wieloetniczna i wielokulturowa wileńska społeczność, tak ciężko doświadczona przez zmieniające się reżimy okupacyjne. Gdy przed kilku laty po raz ostatni była w Wilnie, krótki okres pobytu wykorzystała do skompletowania brakujących materiałów, które posłużyły do napisania monografii dziejów tego miasta w okresie II Rzeczypospolitej (*Wilno 1921–1939. Czasy i ludzie*). Tej pracy — złożonej do druku na przełomie 2008 i 2009 r. — nie dane już Jej było zobaczyć w postaci książki. W notatkach pracownice prowadzonej kwerendy i w pierwszych fragmentach tekstu pozostała kolejna planowana monografia poświęcona mało znanemu, orientalnemu wycinkowi kresowych dziejów, jakim jest historia środowisk wileńskich Tatarów i Karaimów.

Prof. Stanisława Lewandowska była również edytką cenionych wydawnictw źródłowych. Pierwszym było, wydane wspólnie z prof. C. Madajczykiem, wydawnictwo *Hitlerowski terror na wsi polskiej 1939–1945: zestawienie większych akcji represyjnych* (Warszawa 1965). Ponadto w obszernym dorobku S. Lewandowskiej znajdują się prace warsztatowe, redagowane przez nią publikacje na temat Powstania Warszawskiego, liczne artykuły, rozprawy oraz wiele recenzji. Była też autorką licznych pozycji popularnonaukowych, drukowanych m.in. w czasopiśmie: „Mówią wieki”, „Odra” czy „Nowe Książki”. Przez wiele lat wchodziła w skład Komisji Historii Prasy i Komisji Historii II Wojny Światowej Komitetu Nauk Historycznych PAN.

Pozostając na emeryturze, nie straciła kontaktu ze środowiskiem historycznym. Pracowała naukowo, a swoim wieloletnim doświadczeniem zawodowym służyła młodszym koleżankom i kolegom. Mieszkanie Pani Profesor przy ulicy Odyńca, na warszawskim Mokotowie, pozostało prawdziwym sanktuarium nauki, w którym młodzi adepci zawodu znajdowali zawsze atmosferę serdecznej życzliwości i wszechstronną pomoc.

Do końca myśli Prof. Lewandowskiej zwrócone były w stronę ukochanego Wilna. To dlatego swoje ostatnie publikacje o rodzinnym mieście przekazywała dostępnymi drogami do Biblioteki Akademii Nauk Litwy i na Wileński Uniwersytet. Serdeczną troską otaczała grób młodszej siostry Haliny na wileńskim cmentarzu na Antokolu. Na przeszkodzie planom wyjazdu raz jeszcze nad Wilię stanął pogarszający się stan zdrowia. Nie będąc w stanie odbywać dalszych podróży, cieszyła się z opowieści przyjaciół i znajomych, którzy po powrocie ze stolicy Litwy przychodzili z opowieściami i zdjęciami zakątków związanych z okresem Jej dzieciństwa i młodości: Pałacu Słuszków przy ulicy Kościuszki (gdzie w 1924 r. przysłała na świat), pobliskiego Starego Arsenalu i miejsc dziecięcych zabaw — Góry Zamkowej oraz brzegów Wilii i Wilenki. Ostatni tekst Stanisławy Lewandowskiej, opublikowany za Jej życia, dotyczył przebiegu wileńskiego pogrzebu serca Józefa Piłsudskiego, w maju 1936 r. (*Niech wszystkie armaty zagrzmią sabwą...*, „Dzieje Najnowsze” 2008, nr 4, s. 247–253; jest to fragment złożonej do druku pracy o dziejach Wilna w latach II Rzeczypospolitej).

W ostatnich latach, ze względu na liczne dolegliwości, Prof. Stanisława Lewandowska kilkakrotnie przechodziła ostre kryzysy zdrowotne. Zawsze jednak powracała do względnej sprawności fizycznej i tego, co ceniła sobie najbardziej — ukochanej pracy naukowej. Takie też nadzieje towarzyszyły Jej, a także Rodzinie Pani Profesor i Jej przyjaciołom, gdy — w lutym 2009 r., odrywając się od pracy nad monografią o Tatarach i Karaimach — po raz kolejny znalazła się w szpitalu przy ulicy Wołoskiej. Niestety, ten pobyt szpitalny miał się okazać ostatnim.

Prof. Stanisława Sławomira Lewandowska zmarła w południe 2 marca, w wieku 84 lat. Jak powszechnie zwracano uwagę, w okresie niemal nieprzerwanie ponurej, zimowej aury słońce zaświeciło jasno w dniu, gdy odeszła, i przed południem 11 marca, gdy Rodzina i przyjaciele, w tym liczni reprezentanci cechu historycznego, odprowadzali Ją na miejsce ostatniego spoczynku. To niezwykle, jasne słońce stanowiło przypomnienie aury ciepła i życzliwości, jaka towarzyszyła pracowitemu życiu Stanisławy Lewandowskiej.

Tadeusz Kondracki
Warszawa